

SCLAVII ÎN OPERA LUI EURIPIDE ȘI CONCEPȚIA SA DESPRE SCLAVAJ

DE

D. PROTASE

Problema sclavilor, sub variatele ei aspecte, a preocupat în largă măsură legislația antică ateniană și a frământat mult gândirea unor filozofi ai Greciei din epoca de înflorire a sclavagismului, ea nerămânând fără ecou nici în teatrul grec și mai cu seamă în opera lui Euripide. Dacă Eshil și Sofocle au rezervat sclavilor în economia pieselor lor un loc lipsit de însemnătate, care nu reflectă nici pe departe importanța acestei clase sociale în viața statului sclavagist atenian, Euripide, făcând o cotitură în evoluția tragediei elene clasice, a acordat sclavilor un loc de seamă în teatrul său. Acest „filozof al scenei”, sensibil observator al realităților epocii în care trăia, și-a îndreptat o bună parte a creației sale literare pe linia realistă a criticii stărilor social-politice de la Atena din a doua jumătate a secolului al V-lea și mai ales din anii războiului peloponezic (431—404 î. e. n.), răstimp în care au fost reprezentate o bună parte din piesele databile ajunse pînă la noi ¹.

Aspecte interesante ale vieții sociale și politice ateniene din acest timp sînt bine prinse și redade de Euripide, în ale cărui tragedii, alături de stăpînii de sclavi, iau parte activă la desfășurarea acțiunii dramatice înșiși sclavii, cu mentalitatea și specificul lor de clasă antagonică, nemilos exploatată. Ocupațiile zilnice, calitățile și defectele sclavilor, raporturile dintre ei și stăpîni, conștiința vieții lor de mizerie, precum și concepția scriitorului despre această clasă socială, pe cît de disprețuită de oamenii liberi, pe atît de necesară societății grecești de atunci, sînt bine reliefate și puse într-o lumină nouă în teatrul său.

Sclavii din epoca lui Euripide, ca și personajele aparținătoare altei clase sociale, sînt prezentați potrivit realităților sociale și politice

¹ A se vedea datarea pieselor în tratatele de istoria literaturii grecești și în special la A. M. Croiset, *Histoire de la littérature grecque*, Paris, II (1891), p. 289—304, și A. Willem, *Melpomène — Histoire de la tragédie grecque*, Liège—Paris, 1932, p. 232 urm.

din Atena secolului al V-lea. Scriitorul concentrează în personajele sale trăsăturile generale, esențiale, ale diferitelor clase sociale, dar foarte rar le îmbină cu ceea ce este propriu fiecărui personaj. Cu alte cuvinte, el nu reușește să creeze tipuri literare, în accepția actuală a noțiunii, ci izbutește doar să ne dea o bună caracterizare a sclavului, pe baza căreia ne putem face o imagine veridică a societății ateniene din acea vreme. Preocuparea de a crea tipuri literare, după criteriul abstractizării și concretizării, nu se constată în teatrul euripidean, după cum nu se întâlnește nici în opera altor dramaturgi greci antici¹. Sclavul adus pe scenă de Euripide este sclavul casnic de la oraș, servitorul din înaltele familii aristocrate, purtător al elementelor caracteristice clasei sociale disprețuite și exploatate. Sclavii din mediul rural apar rar și incidental în tragedia euripideană, iar sclavii, foarte numeroși, care lucrau din greu în ateliere², ori cei care își sleiau puterile în galeriile strimte ale minelor metalifere³ nu sînt aduși pe scenă, probabil din motive care privesc concepția scriitorului despre artă.

Treburile cu care sînt puși să se îndeletnicească sclavii le întîlnim în numeroase pasaje din tragediile lui Euripide. Figuri de sclavi, bărbați sau femei, apar îndeplinind variate servicii, fie în casele de la orașe, fie — mai rar — pe cuprinsul vreunei moșii. Așa, bunăoară, ei îngrijesc de cai⁴, păzesc și duc turmele la pășune⁵, fac de mîncare⁶ și cară apă⁷, poartă torțe⁸ și duc mesaje⁹, scot carele din șoproane¹⁰ și le descarcă¹¹, însoțesc pe stăpîn la vînătoare¹², fac curățenie prin casă și pe-afară¹³ și poartă armele stăpînului¹⁴. Alte ori, întîlnim sclavi care ajută la sacrificii¹⁵, stau de pază la ușă¹⁶, îngrijesc de bolnavi¹⁷ și de copii¹⁸,

¹ Cf. S. I. Sobolevski, *Рабы в комедиях Аристофана как литературный тип*, în *Вестник древней истории*, 1954, nr. 4, p. 9 urm.

² În discursul *Contra lui Eratostene* (19), Lysias ne informează că în atelierul de armurărie al tatălui său, Kephalos, lucrau 120 de sclavi, iar istoricul Tucidide spune că în timpul războiului deceleic au fugit de la atenieni la spartani 20 de mii de sclavi, printre care erau mulți meșteșugari (*Războiul peloponesiac*, IV, 56, 2).

³ Credem că la această categorie de sclavi se referă Aristotel (*Etica nicomahică*, VIII, 13, 1161 b) cînd îi numește adevărate „mașini (unelte) însuflețite” (*ἔμφυχον ὄργανον*).

⁴ *Hipolit*, v. 110; *Ifigenia în Aulida*, v. 619 urm.; *Elena*, v. 1180 urm.; *Electra*, v. 1135 urm.

⁵ *Ciclopul*, v. 27–29, 83; *Alcesta*, v. 8.

⁶ *Ifigenia în Aulida*, v. 111 urm.

⁷ *Hipolit*, v. 109; *Hecuba*, v. 362; *Troienele*, v. 494; *Ciclopul*, v. 31.

⁸ *Electra*, v. 108 urm., 309; *Ion*, v. 95 urm.

⁹ *Elena*, v. 722 urm.; 685 urm.

¹⁰ *Ibidem*, v. 1181.

¹¹ *Ifigenia în Aulida*, v. 610 urm.

¹² *Elena*, v. 1169.

¹³ *Ciclopul*, v. 33; *Hecuba*, v. 363; *Andromacă*, v. 166 urm.; *Ion*, v. 133 urm.

¹⁴ *Feniciencele*, v. 779 urm.

¹⁵ *Electra*, v. 799 urm.

¹⁶ *Elena*, v. 1180; *Troienele*, v. 492; *Heraclizii*, v. 332; *Ifigenia în Taurida*, v. 1304 ;

Ifigenia în Aulida, v. 1139; *Oreste*, v. 1561.

¹⁷ *Hipolit*, v. 176 urm., 198 urm.

¹⁸ *Ion*, v. 725.

lucrează la stingerea vreunui incendiu ¹, usucă ² și țes ³ haine și chiar păzesc prizonierii ⁴.

Cercetarea numelor purtate de sclavi în tragediile lui Euripide nu poate duce la *stabilirea originii lor etnice*, în sensul precizării provenienței sclavilor de la Atena în secolul al V-lea, deoarece aproape toți sclavii apar în roluri fără nume proprii ori alte apelative, fiind indicați doar prin denumirile de „servitor”, „sclav”, „îngrijitor”, „doică” etc. Alții, foarte puțini la număr, și îndeosebi femeile, au nume cunoscute din mitologie (Hecuba, Andromaca, Polixena), care nu pot fi luate în considerare sub raportul originii sclavilor atenieni din vremea lui Euripide, întrucât este evident faptul că aici poetul își ia subiectele din mitologie, păstrând sau modificând parțial conținutul legendei, dar menținând numele și originea etnică a personajelor legendare. Astfel se poate observa că la Euripide sclavii nu poartă nume personale sau un *ethnicon*, frecvent în comedia lui Aristofan și mai târziu la Menandru, cu excepția câtorva membri ai familiei legendarului Priam, căzuți prizonieri în cursul îndelungatului război troian. Această redusă onomastică a sclavilor nu constituie un indiciu pentru originea populației servile ateniene, deoarece, în cazul de față, poetul prelucrează un material mitologic și urmărește cu totul alte țeluri decât ceea ce interesează în soluționarea problemei noastre.

Concepția stăpînului despre *felul de comportare a sclavilor*, despre modul cum ei trebuie să gîndească și să vorbească este bine scoasă în evidență mai ales în piesele care, din păcate, s-au păstrat doar în stare fragmentară, ea reieșind însă și din piesele ajunse întregi pînă la noi. Așa, de pildă, într-un fragment din *Alcmene* ⁵ se spune că singura virtute a unui sclav este ascultarea și supunerea față de stăpîn, precum și îndeplinirea întocmai a voinței lui; voința stăpînului trebuie să fie suprema autoritate care să țină locul gîndirii și ambiției sclavului.

Completarea acestei idei o formează un fragment din *Alexandru* ⁶, unde se afirmă că sclavul care se încumetă să gîndească independent comite cea mai mare greșeală față de stăpîn și constituie pentru el o nenorocoasă posesie, iar pentru casă o grea povară. Mai departe, se adaugă că sclavul nu trebuie să fie niciodată mai deștept decât stăpînul său, întrucît un asemenea sclav este destul de primejdios și e mai prudent să nu fie cumpărat ⁷. Un stăpîn înțelept se va feri totdeauna să crească în casa lui un sclav sau un om liber mai inteligent decât dînsul ⁸. După

¹ *Bacantele*, v. 625.

² *Elena*, v. 179 urm.

³ *Bacantele*, v. 514; *Hecuba*, v. 363; *Ion*, v. 747 urm.

⁴ *Ifigenia în Taurida*, v. 638, 1205; *Bacantele*, v. 226 urm. O parte din referințele la ocupațiile sclavilor în teatrul lui Euripide le-am împrumutat din lucrarea lui P. Masqueray, *Euripide et ses idées*, Paris, 1908, unde de asemenea o bună parte au fost preluate din studiul lui J. Schmidt, *Der Sklave bei Euripides*, Gymn. Programm, Grimma, 1892, lucrare pe care nu am putut-o consulta.

⁵ *Alcmene*, fr. 94. Fragmentele vor fi citate după ediția lui Aug. Nauck, *Tragicorum Graecorum fragmenta*, Lipsiae (Teubner), 1856.

⁶ *Alexandru*, fr. 49.

⁷ *Ibidem*, fr. 52.

⁸ *Arhelau*, fr. 253.

cum sclavul, potrivit concepției stăpînilor, nu trebuie să aibă o judecată proprie, tot așa este oprit să vorbească deschis ¹. Întrucît el este cu totul dependent de stăpîn, pe acesta trebuie să-l flateze și să-l măgulească, adevărul putînd fi spus numai în măsura în care este pe placul și în concordanță cu interesele stăpînului. Chiar dacă stăpînul se dovedește a fi de o inteligență mediocră, dreptatea totuși „se cade” să fie totdeauna de partea lui, fiindcă „orgoliul celor mari nu îngăduie ca adevărul să triumfe prin gura celor umili” ². O prea mare îndrăzneală din partea sclavului putea atrage după sine bătaia, tortura, ori alte pedepse crude. *Andromaca* de exemplu, după ce a căzut în robie, își exprimă temerea că prin elocvența sa își va crea o situație precară la severa ei stăpînă, *Hermiona* ³.

Neîncrederea stăpînilor în sclavi apare adeseori. Un stăpîn care se încrede în sclavi, se spune într-un fragment din *Alcmeon*, este smintit ⁴, deoarece concepția timpului era că în sclav nu trebuie să ai niciodată încredere. Aceleași suspiciuni și rezerve față de curajul și devotamentul sclavilor le manifestă și *Creusa*, care, atunci cînd bătrînul ei sclav o sfătuieste să înarmeze cu săbii pe slujitorii ei ca să omoare pe *Ion*, nu crede că sclavii vor săvîrși omorul, pentru că ei sînt neputincioși (τό δούλων ἀσθενείας) ⁵. Se pretinde că lipsa de încredere a stăpînilor în proprii lor sclavi rezidă în defectele acestora din urmă. Astfel, stăpînii afirmă că sclavii sînt lași ⁶, perfizi ⁷ și într-o ceartă se situează totdeauna de partea celui mai puternic ⁸, ei nu se gîndesc decît la propriul lor stomac, iar cînd acesta e satisfăcut, nimic nu-i mai preocupă ⁹.

E greu de spus dacă în spatele considerațiilor privitoare la caracterul josnic al sclavilor se ascunde părerea scriitorului, deoarece afirmațiile și epitetele denigrante la adresa lor sînt puse totdeauna în gura unor personaje ca *Oreste* ori *Creusa*, prin intermediul cărora Euripide a vrut să redea opinia încetățenită a stăpînilor nu numai despre proprii lor slujitori, ci despre întreaga clasă socială a sclavilor (δούλων γένος). Din context rezultă, pe de altă parte, că Euripide nu pune la îndoială aceste defecte, atribuite sclavilor de către posesorii lor, dar constată că ele nu le-au fost date de natură și că nu sînt elemente de caracter ereditar ci reprezintă consecința umilirii și asupririi, care au imprimat sclavilor lipsa de curaj și nestatornicia ¹⁰.

Euripide dă dovadă de o cuprinzătoare evaluare a ființei umane în ansamblul ei, bazată pe criterii drepte. El afirmă, bunăoară, prin gura crainicului din *Elena*, că, deși sclavul nu este un om care să se poată

¹ *Ifigenia în Aulida*, v. 313; *Ion*, v. 674; *Fenicienetele*, v. 391 urm.

² *Busiris*, fr. 315; *Andromaca*, v. 189 urm.

³ *Andromaca*, v. 747 urm.

⁴ *Alcmeon*, fr. 87: “Ὅστις δὲ δούλω φωτὶ πιστεύει βροτῶν, πολλὴν παρ’ ἡμῖν μωρίαν ὀφλισκάνει.

⁵ *Ion*, v. 983.

⁶ *Ibidem*, v. 984.

⁷ *Alcmeon*, fr. 86.

⁸ *Electra*, v. 631 urm.

⁹ *Alexandru*, fr. 50: “Ἡλεγχον οὕτω γὰρ κακὸν δούλων γένος· Γαστήρ ἅπαντα, τοῦπίσω δ’ οὐδὲν σκοπεῖ...

¹⁰ *Ibidem*, fr. 58.

bucura de libertate, totuși sufletul său nu este strivit de cătușele robiei; sufletul îi este liber și el este doar sclavul unui nume¹. Sclavul apare adeseori plin de sensibilitate față de durerile fizice și psihice umane, împărțându-le sincer chiar dacă ele aparțin propriului său stăpîn². Astfel, într-o discuție din *Medea* dintre doică și intendent, doica zice că unei slugi credincioase i se rupe inima cînd stăpînul încearcă un mare necaz³. Iar cînd Iason se împacă temporar cu Medea, sclavii se bucură fără nici o umbră de ipocrizie, ei fiind mîndri că pot nutri asemenea sentimente⁴. Reflexiile scriitorului însă nu se opresc aici, ci ele merg pînă la evaluarea valorii omului, indiferent de condiția sa socială. Pedagogul din *Ion* spune, la un moment dat, că numai numele este rușinos pentru sclav, dar dacă acesta e cinstit nu valorează cu nimic mai puțin decît un om liber⁵. Completarea acestei idei o găsim într-un fragment din *Melanippe desmotis*, unde se precizează că nici titlul de sclav nu poate păta onoarea unui om cinstit (ἐσθλός)⁶, iar în alt loc, Euripide afirmă că inferioritatea morală și intelectuală a sclavului este o prejudecată; frumusețea morală a omului nu constă în originea lui nobilă, ci nobil este fiecare om cinstit, fie el liber sau rob⁷. Poetul deplînge pe oamenii de înaltă condiție socială, deoarece „ei nu-și pot exprima toate gîndurile, nici nu pot plînge în libertate și astfel devin sclavii propriului lor rang”⁸. În concepția lui Euripide „toate avantajele mari ale vieții pot fi întrunite de aceleași persoane, dar aceasta e numai vremelnic, fiindcă bogăția nu este un bun ce aparține în chip propriu oamenilor, ci acest bun ei îl au de la zei, iar oamenii nu fac decît să-l păstreze. Dar zeii, cînd vor, pot lua înapoi ceea ce au dăruit”⁹. Deci, după Euripide, avantajele materiale în viața indi-

¹ *Elena*, v. 728—33:

Ἐγὼ μὲν εἶην, καὶ πέφυχ' ὁμοῦς λάτρις,
Ἐν τοῖσι γενναίοισιν ἠριθμημένος
Δούλοισι, τοῦνομ' οὐκ ἔχων ἐλεύθερον.
Τὸν νοῦν δὲ κρείσσον γάρ τόδ' ἢ δυοῖν κακοῖν
Ἐν' ὄντα χρῆσθαι, τὰς φρένας τ' ἔχειν κακὰς
Ἄλλων τ' ἀκούειν δοῦλον ὄντα τῶν πέλας . . .

Cf. Sofocle, fr. 855: Ἐλ σῶμα δοῦλον, ἀλλ' ὁ νοῦς ἐλεύθερος. Ideea se regăsește și la Aristotel (*Politica*, I, 2, 15), de la care — se pare — e reluată de Seneca în epistola 47 (17): „*Servus est, sed fortasse liber animo*”.

² *Alcesta*, v. 192 urm., 136 urm.; *Elena*, v. 728 urm.; *Ion*, 725 urm. cf. *Alcmeon*, fr. 86.

³ *Medea*, v. 54 urm.

⁴ *Ibidem*, v. 1138.

⁵ *Ion*, v. 854.

⁶ *Melanippe desmotis*, fr. 515: Δοῦλον γὰρ ἐσθλὸν τοῦνομ' οὐ διαφθερεῖ, πολλοὶ δ' ἀμείνουσ' εἰσι τῶν ἐλευθέρων.

⁷ *Ibidem*, fr. 514: ἐγὼ μὲν οὖν οὐκ οἶδ' ὅπως σκοπεῖν χρεῶν τὴν εὐγένειαν· τοὺς γὰρ ἀνδρείους φύσιν καὶ τοὺς δικαίους τῶν κενῶν δοξασμάτων, κἂν ὡσι δούλων, εὐγενεστέρους λέγω.

⁸ *Ifigenia in Aulida*, v. 446 urm.: Ἡ δυσγένεια δ' ὡς ἔχει τι χρήσιμον. Καὶ γὰρ δακρύσκι ῥαδίως αὐτοῖς ἔχει, Ἄπαντα τ' εἰπεῖν. τῷ δὲ γενναίῳ φύσιν ἀνολβα ταῦτα. Προστάτην δὲ τοῦ βίου τὸν ὕγον ἔχομεν τῷ τ' ὕχλω δουλεύομεν.

⁹ *Fenicienele*, v. 555—558: Ἡ πολλὰ μοχθεῖν πόλλ' ἔχει ἐν δώμασι βούλη; τι δ' ἐστι τὸ πλεόν; ὄνομ' ἔχει μόνον. Ἐπεὶ τὰ γ' ἀρκουνοῦθ' ἱκανὰ τοὺς γε σάφροσιν. Ὅυτοι τὰ χρήματ' ἴδια κέκτηνται βροτοί, τὰ τῶν θεῶν, δ' ἔχοντες ἐπιμελούμεθα. Ὅταν δὲ χρῆζωσ' αὐτ' ἀφαροῦνται πάλιν.

vidului sînt instabile, trecătoare, ele neputînd constitui temeiuri și criterii permanente de apreciere a persoanei umane. Adevărata valoare a omului, spune scriitorul, nu rezidă în bogăție și ea nu trebuie căutată nici într-un arbore genealogic nobil, generat de avere și sprijinit numai pe ea ¹, ci în rațiunea cu care individul a fost înzestrat inițial de natură ². Iată o justă și acerbă critică a distincțiilor sociale ateniene contemporane autorului *Medeei*, distincții care se bazează nu pe valoarea reală a omului, ci pe criterii arbitrare, similare celor din cunoscutul dicton latin de mai tîrziu : „*Quantum habes, tanti es*” ³.

Referitor la tratamentul aplicat sclavilor de către stăpîni ⁴, precum și în privința condițiilor lor de viață, în opera marelui dramaturg atenian există două categorii de pasaje ce conțin informații contradictorii.

În prima categorie se încadrează cîteva scene între stăpîn și sclavul casnic de la oraș, scene din care rezultă respect reciproc, confidență și intimitate, ca și cum ar fi vorba de persoane de egală condiție juridică. Să ne amintim, bunăoară, de *Alcesta*, care, după ce a acceptat să se jertfească în locul soțului său, Admet, își ia rămas bun și de la credincioșii ei sclavi, întinzînd fiecăruia mîna și adresîndu-le cuvinte părintești. Slujitorii de la curte, ale căror răspunsuri sînt scaldate în lacrimi ⁵, socotesc pe *Alcesta* nu numai ca cea mai bună stăpînă, dar consideră că ea a fost pentru ei ca o adevărată mamă (μήτηρ) ⁶. Dar *Alcesta*, simbol al iubirii și devotamentului conjugal, nu este singura femeie din teatrul lui Euripide care dă dovadă de blîndețe, îngăduință și afecțiune față de sclavi. Situații asemănătoare întîlnim și în piesa *Ion*, unde un bătrîn sclav, care a îngrijit de copii în casa lui Erecteu, tatăl Creusei, este cinstit de regină ca un adevărat tată (πατήρ) ⁷. De maniere nu mai puțin elegante și intime uzează și *Clitemnestra* din *Ifigenia în Aulida* față de sclavul din casă, care făcea parte integrantă din propria ei dotă ⁸.

În cealaltă categorie de pasaje însă, scriitorul pune în cuvintele corului ori în gura sclavilor afirmația că, pentru cei care au cunoscut libertatea, moartea este preferabilă vieții de rob ⁹, că viața unui sclav nu reprezintă nimic pentru cei liberi ¹⁰, sclavia fiind situația cea mai deplorabilă pentru om ¹¹. Aceste considerații privitoare la viața de mizerie a

¹ *Eol*, fr. 22 : Τὴν δ'εὐγένειαν πρὸς θεῶν μὴ μοι λέγε· ἐν χρήμασιν τόδ' ἔστι, μὴ γαυροῦ, πάτερ· Κύκλω γὰρ ἔρπει· τῷ μὲν ἔσθ', ὁ δ'οὐκ ἔχει. Κοινῶσι δ'αὐτοῖς χράμεθ' ᾧ δ'ἂν ἐν δόμοις χρόνον συνοικῆῃ πλ εἰστον, οὗτος εὐγενής.

² *Alexandru*, fr. 53, v. 9 urm. : Τὸ φρόνιμον εὐγένεια, καὶ τὸ συνετὸν ὁ θεὸς δίδωσιν, οὐχ ὁ πλοῦτος.

³ Cf. *Horatiu, Satire*, I, 1, v. 62.

⁴ Este interesant de observat că *Aristotel (Politica, I, 5, 11)* recomandă o purtare omenoasă și îngăduitoare față de sclavi. Aceasta însă cu scopul de a obține de la ei foloase economice cît mai mari.

⁵ *Alcesta*, v. 192 ; cf. v. 136.

⁶ *Ibidem*, v. 769.

⁷ *Ion*, v. 725 urm.

⁸ *Ifigenia în Aulida*, v. 46 urm., 860, 867, 871 ; cf. v. 114.

⁹ *Hecuba*, v. 349, 357 urm. ; *Troienele*, v. 298 urm. ; *Arhelau*, fr. 246.

¹⁰ *Andromaca*, v. 89 sq. ; 'Ἄλλ' εἰμ', ἐπεὶ σοι κού περίβλεπτος βίος δούλης γυναικός.

ἦν τι καὶ πάθω κακόν.

¹¹ *Andromaca*, v. 136 urm. ; *Antiope*, fr. 218 și 219 ; *Hecuba*, v. 359 urm.

scavilor, puse *totdeauna* în gura acestora, apar frecvent în tragediile lui Euripide, în ciuda faptului că o singură dată în opera sa întâlnim un tratament brutal aplicat sclavului. Aceasta se întâmplă în piesa *Ifigenia în Aulida*, în care un sclav bătrîn este îmbrîncit de Menelau din pricina unei scrisori al cărei conținut nu trebuia să ajungă la cunoștința Clitemnestrei¹. Altădată, Xutos din *Ion* amenință cu moartea pe sclavele care formează corul în această piesă, dar amenințarea lui îmbracă forma unei glume și ea nu poate fi luată în serios, deoarece, puțin după aceea, Xutos le mărturisește sclavelor propriul lui secret, iar ele îl păstrează cu toată discreția cuvenită². Amenințări similare, fără ca ele să fie duse la îndeplinire de către autorii lor, se mai întâlnesc și în alte piese³.

Cum trebuie înțelese aceste informații contradictorii referitoare la raporturile dintre sclavi și stăpîni și care este adevărul ce rezultă din ele?

Din capul locului trebuie să precizăm că explicația ideilor generoase din prima categorie de pasaje la care ne referim, idei care nu puteau să apară în teatru fără un oarecare asentiment al opiniei publice ateniene, trebuie să rezide în faptul că Euripide, deși spirit realist, prin generozitatea sa naturală ne înfățișează uneori o icoană înfrumusețată a realităților sociale ateniene din secolul al V-lea. Posesorii de sclavi din Atena acestui timp nu seamănă nici pe departe cu Alcesta, Creusa ori Clitemnestra în îngăduința și intimitatea lor exagerată față de slujitorii lor. Nu lipsită de semnificație apare împrejurarea că largă înțelegere arătată pentru sclavi este înfățișată ca venind totdeauna din vîrfurile piramidei sociale grecești, din partea unor capete încoronate, ceea ce ar putea îndreptăți presupunerea că este vorba de o politețe gratuită a acestor suverane doar față de cîțiva sclavi de la curte. Cert este faptul că Euripide nu atribuie niciodată stăpînilor de sclavi obișnuiți o asemenea indulgență. În cazurile menționate, ne este prezentat un sclav mai cult, mai manierat, care discută degajat cu stăpînul lui pînă și probleme de filozofie. Un sclav, adresîndu-se lui Hipolit, își permite să-l numească pe acesta *prinț* (ἄναξ), nu *stăpîn* (δεσπότης), precizînd că titlul de stăpîn se cuvine numai zeilor⁴. Acest lucru, la Xenophon, și-l puteau permite doar eleele libere⁵. Sub observația ironică a lui Aristofan, că sclavii lui Euripide „filozofează” precum oamenii liberi⁶, se ascunde, totuși, adevărul că marele dramaturg a îndrăznit, prin intermediul sclavilor, să facă aprecieri asupra stărilor social-politice de la Atena. În aducerea pe scenă a unor situații din care se desprinde înțelegere și îngăduință pentru sclavi, dar fără corespondent firese în viața de toate zilele, trebuie să vedem urmărirea unui scop pedagogic-educativ, o abilită încercare a lui Euripide de a introduce în

¹ *Ifigenia în Aulida*, v. 303 urm.

² *Ion*, v. 666 urm. și v. 752 urm.

³ *Ciclopul*, v. 210 urm.; *Ifigenia în Aulida*, v. 1431 urm.

⁴ *Hipolit*, v. 88: "Ἀναξ-θεοὺς γὰρ δεσπότης καλεῖν χρεών.

⁵ Xenophon, *Anabasis*, III, 2, 13: Οὐδένα γὰρ ἄνθρωπον δεσπότην ἀλλὰ τοὺς θεοὺς προσκυνεῖτε.

⁶ *Broaștele*, v. 449 urm. :, „Apoi chiar de la-nția vorbă permisci să vorbească // Cu același drept stăpîn și rob și babă și copilă”.

viața practică dezideratele și ideile pe care el însuși le nutrea în privința raporturilor dintre stăpîni și sclavi.

În celălalt grup de pasaje, destul de numeroase de altfel, în care Euripide își exprimă sentimentele pline de simpatie pentru sclavi și compătimizește sincer soarta și viața lor de mizerie, se reflectă adevărata concepție a scriitorului despre această clasă, crunt exploatată și supusă abuzului neîngrădit al stăpînilor. Scriitorul își afirmă aici propria sa atitudine față de situația juridică generală a sclavilor, priviți ca clasă socială oprimată. El lasă să se vadă că, dacă sclavii care trăiau la oraș și îndeplineau rolul de pedagogi ori secretari în familiile aristocrate nu erau condamnați la lipsuri prea aspre și erau relativ mai bine tratați, bucurîndu-se de oarecare încredere din partea stăpînilor, nu se poate conchide de aici că toți sclavii atenieni din vremea lui erau scutiți de suferințe și umiliri. Dovada o găsim, în această privință, chiar la Euripide și ea merită să fie luată în seamă, cu toate că ne găsim în fața unor personaje (prizoniere din legendarul război troian) care doar își imaginează condițiile vieții sclavilor de la Atena. Reflectarea destinului care le așteaptă pe captive nu este o simplă ficțiune, ci transpunerea în gura lor a realităților sociale ateniene, în care trăiește populația aservită. Polixena, de pildă, care, după dărîmarea Troiei, ajunge sclavă, își imaginează și povestește cu groază viața ce o așteaptă: ea va fi vîndută ca o marfă unui stăpîn aspru, căruia va fi silită să-i suporte toate abuzurile. Viziunea mizeriei și umilirii o revoltă pe cea care „a fost suverană între femei, frumoasă între fete și egală zeitelor, cu excepția nemuririi”. Ea preferă mai de grabă moartea, decît viața de sclavă¹. În multe din piesele lui Euripide — cu excepția tragediei *Andromaca*, unde corul este format din femei libere — corul este alcătuit din captive (*Hecuba*, *Ifigenia în Taurida*, *Elena*, *Troienele*, *Feniciencele*), ale căror lamentații, pe lângă faptul că sînt în deplină armonie cu sentimentul ce domină dialogul, exprimă condiția mizeră a sclavului, oprobriul și disprețul general, aruncate de stăpîn asupra persoanei sale. Din analiza atentă a procedeelelor folosite de scriitor rezultă cu prisosință că el a utilizat mijloace artistice abile pentru a putea strecura în gura captivelor propriile sale idei despre viața sclavilor de la Atena.

Cercetătorii burghezi au înfățișat pe Euripide într-o lumină falsă, reprezentîndu-l cînd ca gînditor religios, cînd ca idealist², iar caracterul social al operei sale a fost fie trecut sub tăcere³, fie tendențios

¹ *Hecuba*, v. 342—78.

² Vezi, de pildă, următoarele monografii asupra teatrului lui Euripide: Decharme, *Euripide et l'esprit de son théâtre*, Paris, 1893; W. Nestle, *Euripides*, Stuttgart, 1901; P. Masqueray, *Euripide et ses idées*, Paris, 1908.

³ În tratatele de istoria literaturii grecești ale cercetătorilor burghezi, atît în cele apărute în a doua jumătate a secolului trecut, cît și în cele relativ mai noi, apărute în primele decenii ale secolului nostru, latura socială a operei lui Euripide, în general, și problema sclavilor, îndeosebi, nu formează un obiect de studiu nici măcar sumar. Excepție fac, în această privință, W. Schmidt și O. Stählin, care în a lor *Geschichte der griechischen Literatur*, vol. III (München, 1940), p. 695—696, consacră un loc și sclavilor din teatrul lui Euripide. De pe poziții cu totul noi și fundamental deosebite de ale cercetătorilor burghezi amintiiți, cu multă competență, tratează aceste probleme cunoscutul cercetător sovietic I. M. Tronski, care, în a sa *История античной литературы*, ed. a II-a, L., 1951, rezervă sclavilor din opera lui Euripide un număr de pagini.

explicat¹. Aceasta se datorește în mare măsură și împrejurării că ei încearcă o eronată modernizare a stărilor sociale antice, după cum adesea au arătat Marx și Engels². Astfel, unii cercetători burghezi au ajuns atât de departe, încît au comparat situația sclavului atenian descris în poezia dramatică clasică greacă cu a unui servitor oarecare din epoca modernă sau a unui lacheu din teatrul lui Molière³. Iar cît privește concluzia asupra condițiilor de viață ale sclavilor oglindite în teatrul lui Euripide, aceiași cercetători consideră că stăpînul apare „plin de înțelegere față de propriii săi supuși”⁴ și că viața acestora „nu ne lasă o idee atît de întristătoare”⁵. Aceste concluzii, care vizează situația tuturor sclavilor prezentați de Euripide în opera sa, sînt unilaterale, tendențioase și lipsite de valabilitate, întrucît ele nu se bazează decît pe cele două-trei tablouri în care Alcesta, Creusa și Clitemnestra apar în culmea generozității lor, și omit, ori nu vor să ia în considerare, o sumedenie de pasaje, unde se oglindește limpede situația deplorabilă a sclavilor. Dar, cum am arătat mai sus, scriitorul nu rămîne pe linia realității sociale cînd înfățișează indulgența acestor regine față de sclavi, ci, în loc să redea crîmpeie de viață ateniană veridică, urmărește țeluri social-educative. Adevărata stare a sclavilor ca clasă socială exploataată și lipsită de drepturi rezultă din numeroasele pasaje în care Euripide spune deslușit că înrobirea este plină de suferințe și umiliri și că acestea îi este preferabilă moartea. Nu mai încape nici o îndoială că sub aceste afirmații se ascunde însăși părerea scriitorului despre condiția sclavilor ca clasă socială. Euripide a adus pe scenă personaje care reprezintă cele două clase sociale antagonice, sclavul și stăpînul de sclavi, cu interese deosebite și concepții opuse despre viață, al căror antagonism rămîne inconciliabil. Nu este de loc incidentală împrejurarea că, în multe piese ale marelui tragic, apar în fața publicului atenian personaje de neam regesc, cu ideile specifice clasei căreia aparțin, și personaje de cea mai joasă condiție socială, cu mentalitatea și aspirațiile proprii clasei asuprite. Dacă nu se ignorează ideile social-politice înaintate de care este străbătută întreaga operă a lui Euripide, atunci și concepția scriitorului despre traiul sclavilor atenieni apare într-o lumină mult mai vie.

Dacă, din informațiile unor scriitori greci antici⁶ și din știrile epigrafice⁷, aflăm că sclavii atenieni din epoca clasică, atît cei publici

¹ Vezi nota 2 de mai sus, p. 84.

² K. Marx și F. Engels, *Opere alese în două volume*, vol. I, ed. a II-a, Buc., E.S.P.L.P., 1955, p. 65 și K. Marx, *Capitalul*, vol. II (Buc.), Ed. P.M.R., 1951, p. 31.

³ P. Masqueray, *op. cit.*, p. 347.

⁴ W. Nestle, *op. cit.*, p. 358.

⁵ P. Masqueray, *op. cit.*, p. 346.

⁶ Pseudo-Xenophon, *Republica ateniană*, I, 10—11; Antiphon, *Asupra morții lui Herod*, 48; Platon, *Legile*, IX, 872 b; Lycurg, *Contra lui Leocrate*, 65; Demostene, *Contra lui Timocrate*, 113; idem, *In Philippum*, III, 3 și *Contra lui Midias*, 46; Eschine, *Împotriva lui Timarc*, 17. Cu privire la situația sclavilor de la Atena, vezi următoarele lucrări moderne: H. Wallon, *Histoire de l'esclavage dans l'antiquité*, Paris, 1879, vol. I, p. 284 urm.; W. L. Westermann, s. v. *Sklaverei*, în *R-E*, Suppl. VI; L. Beauchet, *Histoire du droit privé de la République athénienne*, Paris, 1897, vol. II, p. 422—466, cu bibliografia indicată în note; idem, s. v. *Serri*, în *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines*; Cernilovski, *Источныя зосударства у нпаса*, tom. I, Moscova, 1949 (în trad. maghiară: *Állam- és jogtörténete*, Budapesta, 1951, vol. I, p. 42—66).

⁷ *Corp. inscr. Graec.*, I, nr. 1122 și nr. 1123.

cît și cei aparținînd particularilor, se bucurau de condiții de viață mai ușoare decît cei din alte orașe grecești, aceasta nu ne poate îndreptăți să atribuim lui Euripide altă concepție despre viața sclavilor și despre sclavaj, decît aceea care rezultă din propria sa operă. Situația relativ favorizată a sclavilor de la Atena din această vreme, fără să dăm deplină crezare aristocratului autor anonim al *Republicii ateniene*¹, își găsește explicația în nivelul economic dezvoltat și în constituția democratică a statului atenian². Acești factori au determinat în largă măsură clasa stăpînitoare să aplice un tratament mai blînd numeroasei populații servile³ din sînul cetății, nu atît din grija de a proteja direct persoana sclavului, care era considerat doar un simplu corp (σῶμα) sau unealtă însuflețită (ἐμψυχον ὄργανον), cît din interese generale de clasă, cu scopul de a preîntîmpina eventuale tulburări în viața statului. Dispozițiile legii, care pedepsea omorîrea și răpirea unui sclav la fel ca pe a unui om liber, dreptul de azil și marile înlesniri acordate sclavilor publici (δημόσιοι) trebuie privite ca fiind inspirate nu din considerații de umanitate față de sclavi, ci din dorința de a evita cazurile de violență publică sau privată și de a menține „armonia” în stat, necesară proprietarilor pentru exploatarea sclavilor. Prin această optică apare limpede și situația mai avantajată a sclavilor publici, care, neavînd ca stăpîn decît o persoană fictivă, statul, au avut mai puțin de luptat cu tratamentul neomenesc la care erau supuși sclavii particularilor, inclusiv cei din serviciul templelor (ιερόδουλοι). Prin situația deosebită a sclavilor de la Atena, creată de clasa dominantă interesată, se explică în bună parte și faptul că statul atenian n-a fost zguduit de răscoale ale sclavilor de amploarea celor cunoscute mai tîrziu la Roma.

Ar fi greșit să se creadă că Euripide înfățișează în teatrul său aspecte ale sclavajului din epoca homerică și că omite să ne prezinte situația sclavilor ateniени din vremea sa. În teatrul euripidean nu este oglindită sclavia incipientă, mai puțin aspră și puțin rîspîdită din epoca erocă, deși coloritul unor tablouri — prin procedeul obișnuit al scriitorului de a proiecta în trecut anumite stări de lucruri contemporane — ne îndrumă spre acele timpuri. Dimpotrivă, în tragediile lui Euripide sclavia apare matură, generalizată și în plină înflorire, cu concepții cristalizate ale stăpînilor atît despre proprii lor sclavi ca indivizi izolați, cît și despre sclavi ca clasă antagonică, ceea ce denotă că scriitorul aduce în scenă nu sclavul homeric, ci sclavul contemporan atenian. Referirea lui Euripide la stări de lucruri contemporane lui și la condiția juridică a sclavilor de la Atena se observă limpede în două pasaje semnificative în această privință : o dată, cînd captivetele din *Troienele*⁴ doresc

¹ Pseudo-Xenophon, *loc. cit.*

² Cf. V. S. Serghiev, *Istoria Greciei antice*, București, E.S.P.L.S., 1951, p. 166.

³ În afară de lucrările de specialitate binecunoscute, vezi și K. Marx, F. Engels, *Opere alese în două volume*. Ed. P.M.R., 1950, ed. a II-a, p. 294, unde se evaluează populația Atenei din acest timp la 365 000 de sclavi, 90 000 de cetățeni liberi, inclusiv femeile și copiii, și 45 000 de locuitori fără drepturi depline, cum ar fi străinii și sclavii eliberați.

⁴ *Troienele*, v. 207 urm.

să fie aduse la Atena, nu în alt oraș, iar altă dată, când Hecuba spune că la Atena „există aceeași lege, atât pentru sclavi cât și pentru oamenii liberi, când e vorba de omor”¹.

În urma studiului atent al pieselor lui Euripide în care se vorbește despre sclavi, constatăm totdeauna prezența a două idei. Conform uneia nu este nicidecum adevărat că sclavul are în vreo privință mai puțină valoare decât omul liber. Dacă uneori el stă, din punct de vedere moral, sub nivelul acestuia, de vină este ori firea sa proprie, ori faptul că a fost distrus moralicește de condiția umilă în care l-a ținut sclavajul. Cealaltă idee exprimă critica credinței greșite că o clasă de oameni s-a născut numai pentru a sluji și alta numai pentru a porunci. De aici reiese clar concepția scriitorului despre sclavi și sclavaj: sclavia este o nedreptate potrivnică naturii, iar oamenii s-au născut egali, fără privilegii. Sub acest raport influența sofistilor asupra lui Euripide apare puternică și de netăgăduit, mai cu seamă începând cu primii ani ai războiului peloponesiac. Ea se manifestă din plin, atât în formă, cât și în conținutul tragediilor sale. Reflexia unui personaj din *Eol*² că „nici o îndeletnicire nu e rușinoasă, dacă ea nu pare astfel celui care o practică” este evident influențată de principiul lui Protagoras: „omul este măsura tuturor lucrurilor”. Susținerea a două teze contradictorii, preferința accentuată pentru etimologii, preocuparea vădită pentru limbă și stil în unele tragedii, dovedesc iarăși că scriitorul se folosește de toate procedeele oratorice care amintesc de arta lui Gorgias și Protagoras³. Concepția cunoscuților sofști Hippias din Elis, Gorgias, Alcidas din Eleea, care susțineau teoria egalității naturale a oamenilor, ocupă un loc de frunte în gândirea lui Euripide. Astfel, într-un fragment din *Alexandru*⁴, găsim formulată ideea că „oamenii n-au nimic deosebit unii față de alții, ci, nobili și nenobili, sîntem toți de același neam”. Pe filozoful Hippias din Elis, fervent apologet al dreptului natural, îl întîlnim susținînd teza că „toți oamenii sînt de același neam, înrudiți *de la natură, nu prin lege*, căci aceasta tiranizează individul și e contrară naturii”⁵. Gorgias încă propovăduia idei similare, când spunea că „toți oamenii trebuie să fie prieteni între ei, potrivit principiului egalității naturale a tuturor indivizilor”⁶. Alcidas din Eleea nu ezită să-și exprime convingerea că

¹ *Hecuba*, v. 291 – 292: Νόμος δ' ἐν ὕμιν τοῖς τ' ἐλευθέροις ἴσος καὶ τοῖς δούλοις αἴματος κεῖται πέρι. Vezi și trimiterile din nota 6, p. 85, în special Lycurg și Antiphon, care de asemenea vorbesc despre existența acestei legi protectoare a persoanei sclavului, în sec. V – IV î.e.n., la Atena.

² *Fragm.* 19: Τί δ' αἰσχρόν, ἦν μὴ τοῖσι χρωμένους δοκῆ;

³ Vezi P. Decharme, *op. cit.*, p. 47–58.

⁴ *Alexandru*, fr. 53, v. 6 urm.: Ἴδιον οὐδέν ἔχομεν· μία δὲ γονὰ τό τ' εὐγενὲς καὶ τὸ δυσγενὲς.

⁵ *Platon, Protagoras*, 337: Ἰππίας ὁ σοφὸς εἶπεν· ὦ ἄνδρες, ἔφη, οἱ παρόντες ἡγοῦμαι ἐγὼ ἡμᾶς συγγενεῖς τε καὶ οἰκείους καὶ πολίτας εἶναι, φύσει, οὐ νόμῳ· τὸ γὰρ ὅμοιον τῷ ὁμοίῳ φύσει συγγενὲς ἔστιν, ὁ δὲ νόμος τύραννος ὢν τῶν ἀνθρώπων, πολλὰ παρὰ τὴν φύσιν βιάζεται.

⁶ *Platon, Gorgias*, 66: Φίλος μοι δοκεῖ ἕκαστος εἶναι ὡς οἶον τε μάλιστα, ὅν περ οἱ παλαιοὶ τε καὶ σοφοὶ λέγουσιν, ὁ ὅμοιος τῷ ὁμοίῳ.

„un zeu a creat liberi pe toți oamenii, iar natura n-a făcut pe nimeni sclav”¹.

În lumina ideilor sofiste, îmbrățișate cu căldură de Euripide, este clară și explicabilă tendința generală a teatrului său de a micșora pe cei mari, de a ridica pe cei umili și de a reduce la nivelul comun aproape toate personajele mari ale mitologiei, cum a făcut, de pildă, cu Odiseu în *Troienele* ori în *Elena*, cu Teseu în *Hipolit* sau cu Iason în *Medea*. Ideile școlii sofistice n-au rămas închistate într-un cerc strîmt de filozofi, ci ele s-au bucurat de mare răspîndire în lumea greacă. Faptul acesta este coroborat, printre altele, și de preocuparea asiduă a lui Aristotel de a combate cu energie pe adversarii despotismului și pe cei care susțineau că împărțirea societății în oameni liberi și sclavi nu există de la natură, ci a fost creată numai în virtutea unei legi nedrepte, ostile rînduielilor naturii. Prin teoria sa despre legitimitatea și necesitatea sclavajului, în care este evident substratul de clasă, filozoful stagirit, împreună cu întreaga școală a lui Socrate și Platon, reprezintă un accentuat regres față de ideile viabile, progresiste, răspîndite de sofisti și introduse în teatrul lui Euripide.

Dușman al conservatorismului și înfocat patriot, Euripide a răspuns în opera sa la toate problemele vitale care frămîntau mintea și sentimentele multor oameni din societatea timpului său. Adept credincios al teoriei dreptului natural, acest „mare gînditor”, cum l-a numit Belinski², a ajuns la convingerea că sclavia constituie o nedreptate socială, contrară legilor firii, și a dezvăluit fără cruțare racilele ordinii publice existente³. Din întreaga sa opera rezultă cu prisosință o dîrză ostilitate împotriva sclavajului, fără să se găsească însă formulată cererea abolirii lui. Euripide n-a cerut deschis desființarea sclavajului — după cum n-a fost cerut acest lucru nici mai tîrziu de către stoici — deoarece se pare că nu vedea mijloacele practice pentru înlăturarea lui⁴. Se poate însă afirma cu certitudine că ideea egalității de la natură a sclavilor și oamenilor liberi, precum și considerarea sclavajului ca o nedreptate socială, formează în concepția marelui dramaturg premisele neîndoielnice ale raționamentului din care se poate desprinde concluzia firească a înlăturării sclaviei. Această concluzie rămînea doar să fie enunțată. Adversar hotărît al războiului în general și al războiului peloponesiac în special (*Troienele*, *Fenicienele*), Euripide este nu numai un mare inovator în tragedia greacă, un realist și un democrat convins, ci prin ideile sale social-politice înaintate, el rămîne un dezvăluitor al crizei politice și ideologice a societății sclavagiste ateniene din epoca clasică.

¹ Alcidas, *Mess.*, fr. 1: 'Ελευθέρους ἀφῆκε πάντας ὁ θεός, οὐδένα δοῦλον ἢ φύσις πεποιήκεν.

² V. G. Belinski, *Opere complete*, III, 1948, p. 335 (ed. rusă).

³ I. M. Tronski, *op. cit.*, p. 49.

⁴ *Ibidem*.

РАБЫ В ТРУДАХ ЭВРИПИДА И ЕГО ВЗГЛЯДЫ НА РАБСТВО

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

В отличие от произведений Эсхила и Софокла, где роль, отведенная рабам весьма незначительна, в театре Эврипида в развитии драматического действия принимает участие множество персонажей — рабов, мужчин или женщин, исполняющих различные работы в аристократических домах города.

Эврипид, не создавая литературных типов из этих персонажей, дает верную характеристику городского домашнего раба, эксплуатируемого своими владельцами. Писатель выводит на сцену не раба, тяжело работающего в сельском хозяйстве, в мастерских или иануренного непосильным трудом в рудниках, а лишь городского домашнего раба-слугу.

Повседневные занятия, качества и недостатки рабов, взаимоотношения их с хозяевами, сознание мизерности их жизни — все это хорошо схвачено и рельефно представлено в театре Эврипида, как и личный взгляд писателя на этот социальный класс.

Несмотря на то, что благодаря высокому экономическому уровню и демократической конституции Афинского государства условия жизни рабов в Афинах были легче, чем в других греческих городах, нельзя сказать, что жизнь рабов в театре Эврипида представлена лишенной страданий и унижений. Часто встречаются рабы, предпочитающие смерть рабской жизни.

Некоторые буржуазные исследователи приходят к ошибочному заключению об отношениях между хозяевами и рабами, отражающихся в театре Эврипида. Для этих исследователей жизнь рабов, представленная Эврипидом, соответствует жизни лакея в театре Мольера или любого слуги современной эпохи. В действительности же, афинские рабы V века выведены в произведениях Эврипида как люди, подвергающиеся неограниченному произволу своих хозяев, лишённые всяких прав и безжалостно эксплуатируемые. Во многих местах писатель сочувствует им и оплакивает их несчастную судьбу.

Взгляды Эврипида на рабство установились под влиянием софистической школы, которая проповедовала теорию естественного равенства между людьми. Для Эврипида, как и для софистов, рабство являлось социальной несправедливостью, противной природе вещей. В большей части произведений великого афинского драматурга показывается его непримиримая враждебность в отношении рабства и вскрываются недостатки государственных порядков в Афинах того времени, несмотря на то, что автор Медеи открыто не требовал упразднения рабства можно утверждать, что идея естественного равенства рабов и свободных людей и определение рабства как социальной несправедливости являются верными предпосылками, из которых сам по себе напрашивается вывод, упразднения рабства. Оставалось только его высказать.

LES ESCLAVES ET L'ESCLAVAGE DANS L'ŒUVRE D'EURIPIDE

RÉSUMÉ

Contrairement à Eschyle et à Sophocle, dans les œuvres desquels les esclaves jouent un rôle très effacé, Euripide fait participer au déroulement de l'action dramatique bon nombre de figures d'esclaves — hommes ou femmes — ayant différentes occupations dans les familles de la haute aristocratie des cités grecques.

Sans créer des types littéraires dans l'acception actuelle de la notion, Euripide réussit à caractériser d'une manière très fouillée l'esclave domestique urbain, exploité par ses maîtres. Car l'écrivain ne met pas en scène les esclaves qui peinent dans les champs et ateliers, et non plus ceux qui épuisent leurs forces dans les mines métallifères ; il ne présente que les esclaves domestiques de la ville, les serviteurs.

Leurs travaux quotidiens, leurs qualités et leurs défauts, leurs rapports avec les maîtres, la conscience de leur vie de misère, de même que la conception de l'écrivain sur cette classe sociale, sont bien saisis et relevés dans le théâtre d'Euripide.

Bien que, grâce au niveau économique élevé et à la constitution démocratique de l'État athénien, les conditions de travail des esclaves aient été meilleures à Athènes que dans les autres villes grecques, il n'est cependant pas juste d'affirmer que la vie des esclaves du théâtre d'Euripide soit dépourvue de souffrances et d'humiliations. On y rencontre souvent des esclaves qui préfèrent la mort à la servitude.

Certains chercheurs bourgeois ont tiré des conclusions erronées des rapports entre maîtres et esclaves, tels qu'ils se reflètent dans le théâtre d'Euripide. Ils considéraient que la vie de ces esclaves aurait été comparable à celle d'un laquais du théâtre de Molière ou d'un domestique quelconque de l'époque moderne. En réalité, dans l'œuvre d'Euripide, les esclaves athéniens du Ve siècle, privés de droits et impitoyablement exploités, sont soumis aux abus effrénés de leurs maîtres ; c'est pourquoi, dans maint passage, l'écrivain éprouve de la compassion envers eux et déplorait leur sort misérable.

Euripide a formé sa conception de l'esclavage sous l'influence de l'école sophistique, qui diffusait la théorie de l'égalité naturelle des hommes. Pour lui, tout comme pour les sophistes, l'esclavage était une injustice sociale, contraire à la nature. Aussi Euripide s'avère-t-il, dans la majeure partie de son œuvre, fermement hostile à l'esclavage et impitoyable pour les tares de l'ordre public de l'Athènes de son temps. Bien que l'auteur de *Médée* n'ait pas ouvertement réclamé la suppression de l'esclavage, on peut néanmoins affirmer que l'idée de l'égalité naturelle entre esclaves et hommes libres, ainsi que le fait de considérer l'esclavage comme une iniquité sociale, forment les prémisses certaines qui devaient nécessairement mener à la conclusion que l'esclavage devait être aboli. Cette conclusion, il ne restait plus qu'à l'énoncer.